

Степан ВІДНЯНСЬКИЙ,
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України

ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ, СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ДОКТРИНИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НЕЮ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ

Розглядаються проблеми формування зовнішньої політики України та оптимальної моделі реалізації нею своїх національних інтересів в умовах глобалізації та європейської інтеграції. Проаналізовано еволюцію основних геополітичних суперечностей становища України в сучасній системі міжнародних відносин, а також стратегії національної безпеки та військової доктрини в контексті реалізації Україною євроінтеграційного курсу.

Ключові слова: Україна, національна безпека, військова доктрина, зовнішня політика, євроінтеграційний курс.

Як засвідчує історичний досвід, Україна, як і Словаччина, Угорщина, Румунія та інші держави Центрально-Східної Європи, завжди належали до зони підвищеної геополітичної активності. Вони, наприклад, були в епіцентрі великого переселення народів у IX-XIII ст., селянських повстань і війн XVI-XVIII ст., національно-визвольних рухів пригноблених народів імперій у XIX ст., безпосередніми причинами й учасниками Кримської та балканських війн, Першої і Другої світових війн, «холодної війни», народних повстань і революцій XX ст. Зокрема, після Першої світової війни і розпаду Російської, Австро-Угорської і Османської імперій на цій території згідно з рішеннями Паризької мирної конференції 1919-1920 рр. і за участю провідних держав Антанти відбувались активні процеси національного державотворення, напередодні Другої світової війни країни регіону

опинилися в епіцентрі загальноєвропейської політичної кризи, а під час війни – багатьох військових операцій.

Після війни цей європейський регіон став плацдармом для проведення нового комуністичного експерименту (радянзації країн народної демократії) і розгортання «холодної війни», а народно-демократичні революції і повалення комуністичних режимів в країнах Центрально-Східної Європи, розпад Радянського Союзу і виникнення на його уламках нових незалежних держав, завершення «холодної війни» в 90-ті роки ХХ ст. надали Європейському континенту в цілому і його центрально-східній частині зокрема, нового геополітичного значення. Розпочався процес всебічної інтеграції його західної, центральної і східної частин, що завершився «поверненням до об'єднаної Європи» країн Центрально-Східної Європи у 2004-2007 рр. Разом з тим і в сучасних умовах стабільність і безпека на європейському континенті значною мірою залежать від розбудови та зміцнення демократичної державності країн Центрально-Східної Європи, їх зовнішньополітичного вибору в цілому та взаємовідносин між собою зокрема.

Передусім це стосується правових основ їх державності, політичного плюралізму, парламентаризму. Суспільно-політична й соціально-економічна трансформація цих країн з кінця ХХ ст. були підпорядковані інтеграції в європейські та євроатлантичні структури. Ставши повноправними членами НАТО і ЄС (окрім України), вони опинилися на самому східному кордоні об'єднаної Європи, на межі між західним християнським та східними мусульманським і так званим «руським миром», на свого роду «геополітичному розломі», що посилює їх геополітичне значення та ризику. Водночас, незважаючи на існування різних суперечливих тенденцій та розходжень у баченні проблем, які спостерігаються в регіоні, визначальним для загальноєвропейської безпеки й сучасності є загально-визнаний консенсус щодо недоторканності державного суверенітету та непорушності усталених і міжнародно визнаних кордонів. Певну актуальність мають історичні, військово-політичні, національні, релігійні і конфесійні фактори розвитку країн регіону. Не завжди добросусідський історичний спадок

(пам'ять) взаємовідносин окремих сусідніх народів та територіальні суперечки між країнами регіону в минулому, проблеми забезпечення прав національних меншин походженням з прикордонних держав регіону, домінування щонайменше двох релігій (християнства та ісламу) і цілого ряду християнських конфесій – православ'я, римо- і греко-католицизму, протестанства та ін. вимагають взаємної толерантності, що є запорукою миру та спокою в регіоні.

Історичний досвід новітнього часу показує, що жодна, навіть найпотужніша держава світу, не може протистояти існуючим безпековим викликам і загрозам самотужки. Процеси глобалізації потребують об'єднання зусиль. Успішне входження до ефективної системи колективної безпеки забезпечує будь-якій країні залучення до процесу формування нової архітектури міжнародної безпеки в сучасному постбіполярному світі. Після краху комуністичних режимів в країнах Центрально-Східної Європи, розпаду СРСР і саморозпуску Організації Варшавського договору (1990 р.) практично єдиною в світі дієюю та високоорганізованою інституцією колективної безпеки залишається Організація Північноатлантичного договору (НАТО), що була створена ще у 1949 р. Сьогодні НАТО – це альянс 28 суверенних, незалежних країн Європи та Північної Америки, які поділяють спільні цінності демократії, індивідуальної свободи, верховенства права та мирного розв'язання суперечок. Учасники Альянсу орієнтовані на високі стандарти у сфері захисту прав людини, функціонування правової держави, розвитку ринкової економіки, соціальних надбань. Кожна країна-член НАТО зберігає свій суверенітет, а всі рішення ухвалюються консенсусом. Саме дотримання цих постулатів робить нероздільною безпеку євроатлантичного регіону. Водночас НАТО зуміло адаптуватися до реалій сучасного глобального світу, зокрема ухвалила на ювілейному саміті 2009 р. нову стратегічну концепцію діяльності, покликану адаптувати організацію до сучасних викликів і загроз. Сьогодні Альянс не лише забезпечує безпеку своїх членів, але й підтримує партнерські відносини з країнами – не членами НАТО (в тому числі з Україною та Росією), бере участь у врегулюванні криз і

конфліктів, виконує гуманітарну, наукову, освітню функцію, що аж ніяк не відповідає агресивному іміджу, створеному за часів «холодної війни». Альянс фактично перетворився на міжнародну політично-військову організацію, яка забезпечує безпеку і поступальний розвиток євроатлантичної цивілізації. Мабуть, саме тому цей проект спільної й ефективної безпеки розширюється і не втрачає привабливості, а так звані нові члени Альянсу, які набули повноправного членства після розпаду соціалістичного табору, в тому числі Угорщина (1999 р.), Словаччина і Румунія (2004 р.), демонструють свою підтримку участі в ньому.

Для України в контексті розширення НАТО до її кордонів найважливішим є недопущення будь-яких територіальних претензій, від кого б вони не надходили, не розташування ядерної зброї на території нових членів цього військово-політичного союзу, запобігання відновленню неоімперського домінування в Європі, неможливість відтворення ліній поділу чи сфер впливу на євроатлантичному просторі. Водночас, сучасний політичний і економічний розвиток держав регіону багато в чому визначає українські внутрішньо- та зовнішньополітичні реалії і буде впливати на них у майбутньому.

Нагадаємо, що на час проголошення незалежності Україна була надзвичайно мілітаризованою державою: її Збройні сили нараховували майже 500 тис. військовослужбовців, а головне – на її території було зосереджено 17% радянського ядерного потенціалу, що складався з 176 міжконтинентальних балістичних ракет шахтного базування з 1828 ядерними боезарядами і від 2000 до 3500 боезарядів тактичної ядерної зброї. Разом це був третій у світі за потужністю арсенал ядерної зброї. У Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. Верховна Рада проголосила намір України в майбутньому бути постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. І Україна, що перебувала під постійним тиском з ядерного питання як з боку Росії, так і з боку США та його союзників по НАТО, пішла на безпрецедентне в історії ядерне роззброєння: у 1992 р. вона

вивела всю тактичну ядерну зброю до Росії, у 1994 р. приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, а після отримання узгоджених гарантій безпеки від ядерних держав у вигляді Будапештського Меморандуму від 5 грудня 1994 р. вона позбулася стратегічних ядерних боєприпасів і стала країною з без'ядерним статусом, про що було офіційно заявлено президентом України 1 червня 1996 р. Основи зовнішньополітичної діяльності молодій державі були сформульовані в «Основних напрямках зовнішньої політики України», схвалених Верховною Радою України 2 липня 1993 р., а основні засади національної безпеки – в Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. Зокрема, останній документ передбачав забезпечення повноправної участі України у загальноєвропейській та регіональній системах колективної безпеки, набуття членства в Європейському Союзі та НАТО при збереженні та розвитку добросусідських відносин із Російською Федерацією, країнами-сусідами та іншими державами світу.

Щодо контактів України з НАТО, то вони беруть свій початок ще у 1991 р. У березні 1992 р. Україна стала членом Ради Північноатлантичного співробітництва. Після її трансформації у 1997 р. у Раду євроатлантичного партнерства Україна стала співзасновницею нового формату. З 1994 р. Україна першою серед країн на пострадянському просторі є учасником програми НАТО «Партнерство заради миру». 1997 р. ознаменувався підписанням Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО. У листопаді 2002 р. на Празькому саміті було схвалено План дій Україна-НАТО, в рамках якого розпочалася реалізація щорічних Цільових планів з конкретними завданнями щодо взаємодії у сферах внутрішньополітичних реформ, зовнішньої та безпекової політики, економічних та правових питань. З 2005 р. започатковано Інтенсифікований діалог України з НАТО щодо її прагнення до членства та відповідних реформ, який був спрямований на розширення напрямів практичної співпраці в миротворчих операціях, військово-технічній, науковій, цивільній галузях. Під час Бухарестського саміту НАТО в квітні 2008 р. за підтримки усіх членів Альянсу ухвалюється унікальне в історії

організації рішення про можливість майбутнього членства України (та Грузії) в НАТО (підтвержене під час саміту НАТО в Лісабоні в листопаді 2011 р.), а на Брюсельському засіданні Північноатлантичної Ради НАТО в грудні 2008 р. ухвалюється рішення про надання Україні нового механізму для здійснення подальших необхідних реформ – річних національних програм.

Отже, Україна отримала політичні гарантії та практичний інструмент для підготовки до вступу до НАТО. Однак після президентських виборів в Україні у 2009 р. нова влада приймає Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р., яким анулюється постанова ВРУ «Про основні напрями зовнішньої політики України» 1993 р., проголошується позаблоковий статус України і вносяться зміни до Закону України «Про основи національної безпеки України» 2003 р., з якого вилучається положення про набуття членства України в НАТО як кінцевої мети її євроатлантичної інтеграції та однієї з ключових засад гарантування національної безпеки країни, що докорінним чином змінило формат взаємовідносин Україна – НАТО та зміст і спрямованість двосторонньої співпраці за цим вектором. Адже нині співробітництво України з Альянсом відбувається у формі конструктивного партнерства на основі нових «взаємовигідних» відносин. Відповідно, у 2011 р. Річна національна програма співробітництва Україна – НАТО стала, радше, аж занадто формалізовано-утопічною. Згідно з оцінкою результатів її виконання, відображеною в підсумковій заяві засідання Міжпарламентської ради Україна – НАТО від 14 березня 2012 р., із 466 заходів, передбачених Програмою на 2011 р., 93% завдань було повністю реалізовано впродовж останніх місяця-півтора дії документа. Завдання програми були здебільшого орієнтовані не на забезпечення якісних змін, а на кількісні параметри, не на просування реформ, а на досягнення статистичних показників. Про це свідчать, зокрема, результати парламентських слухань, присвячених оцінці досягнень і недоліків виконання Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО, проведених 15 листопада 2011 р.

Водночас, згідно з Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», європейський вибір

залишається визначальним для України, адже в ньому зазначається, що «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі є однією із засад зовнішньої політики України». Зокрема, зовнішньополітичними цілями держави визначені: оновлення зовнішньої політики і політики в галузі безпеки відповідно до повної європейської інтеграції України; реформування державних органів у сфері національної безпеки та оборони; утвердження України як основного донора регіональної стабільності та безпеки, включаючи збільшення внеску України до міжнародного співробітництва з врегулювання конфліктів і підтримки миру; продовження і розширення участі у відповідних операціях з підтримки миру; розвиток цивільно-військових відносин; дотримання міжнародних зобов'язань з контролю над озброєнням.

В червні 2012 р. президентом України В.Януковичем були схвалені Стратегія національної безпеки і Воєнна доктрина України, проекти яких практично не обговорювались ні в українському суспільстві, ні з партнерами по НАТО. В останньому з цих важливих документів наголошується, що «Україна не вважає жодну з держав (коаліцію держав) своїм воєнним супротивником, але буде визнавати потенціальним воєнним супротивником державу (коаліцію держав), дії або наміри якої будуть мати ознаки загрози використання воєнної сили проти України». Зокрема, підкреслюється в документі, Україна вважає недобросусідськими «намірами або діями інших держав такі дії, які створюють умови для виникнення воєнного конфлікту і застосування воєнної сили проти неї». А це в першу чергу «не погодження з Україною пунктів дислокації підрозділів збройних сил іншої держави, які згідно із укладеними міжнародними договорами знаходяться на території України, а також дії таких підрозділів проти третьої держави» (вочевидь, мова йде про підрозділи Чорноморського флоту РФ). Воєнною загрозою для себе Україна вважає також «економічну або інформаційну блокаду», і «застосування політичних та економічних санкцій» (а тут, у світлі останніх подій, ймовірно йдеться про країни ЄС і НАТО).

Не дивно, що в такій ситуації НАТО, наприклад, прийнявши українську «позаблоковість» як даність, сконцентрувало власні пріоритети й завдання «поза межами української території» і розробило адекватну українській позаблоковості стратегію відносин з Україною, намагаючись поглибити «практичне співробітництво» з нею без вступу у відкритий конфлікт чи ідеологічне протистояння з «геополітично зацікавленими» акторами міжнародних відносин. Але при цьому Київ не отримає від Альянсу жодних гарантій власної військової безпеки, жодної допомоги в разі виникнення конфліктної ситуації з іншими представниками міжнародних відносин. Європейський Союз, своєю чергою, теж уникає гарантій Україні щодо членства в ньому, залишаючи реальною тільки перспективу зони вільної торгівлі та асоціативного партнерства, яка стає все більш віддаленою. Звичайно ж, такий перебіг подій не просто зводить нанівець усі напрацювання двосторонньої співпраці із Заходом, він ставить Україну перед вибором власної ідентифікаційної моделі, підкріплюючи сценарій балансування на межі західно-східних орієнтацій. Однак роль «помежевої держави» часів президенства Л. Кучми теперішньому керівництву України навряд чи вдасться повернути.

Водночас, загальне сприятливе ставлення до України з боку міжнародного оточення не дає державній владі право відмовлятися від припущень про вірогідність збройної агресії проти України у намірі знищити її суверенітет. Відповідно, геополітична стратегія держави повинна виходити із вибору між одноосібним та колективним захистом національного суверенітету. Втім стан Збройних сил України не дозволяє їм наодинці виконувати своє головне завдання – забезпечити фізичне збереження і самої себе, і своїх громадян. В разі остаточної відмови від участі у воєнно-політичних об'єднаннях, суверенітет України може залишитися незахищеним, якщо нинішня сприятлива зовнішньополітична атмосфера зміниться на кардинально протилежну. Але і відмова від нейтрального статусу, розрахунки на колективну оборону не увільнили б Україну від задачі зміцнення своїх Збройних сил. Тим більше, що у будь-яких воєнно-політичних об'єднаннях обсяг збере-

женого суверенітету перебуватиме у прямій залежності від внеску країни у колективну безпеку.

Поруч із зміцненням національних Збройних сил, Україні належить визначитися з вибором оптимальної моделі реалізації своїх національних інтересів при максимальному збереженні своєї суверенності. «Ізоляціоністська» модель, яка передбачає дистанціювання від геополітичних центрів через набуття країною позаблокового чи навіть нейтрального статусу, не спроможна зняти з України прокляття «буферної зони» і завадити зовнішньому втручання у внутрішні справи України. До того ж вона не вирішує проблеми цивілізаційного вибору та цивілізаційного розвитку України, лише консервує нинішній невизначений стан і може бути тільки перехідною та тимчасовою. Модель «балансування між Сходом і Заходом», або «політика рівновіддаленості», в умовах конфронтації чи, навпаки, інтеграції двох полюсів, стає малопродуктивною з точки зору зміцнення ресурсу національної суверенності. «Дезінтеграційна» модель, втіленням якої є політика «дво-векторної, або подвійної асиметричної інтеграції» (економічної на Схід, політичної на Захід), в умовах суперництва за Україну між Сходом і Заходом може розколоти країну принаймні на дві частини з протилежними векторами інтеграції. Нарешті, «інтеграціоністська» модель, що передбачає входження України до Європейського Союзу, хоча й суттєво обмежило б обсяг її суверенітету, натомість дало б їй шанс долучитися до західних технологій та інвестицій – з одного боку, а з іншого – забезпечити від ізоляції країни від Заходу, зміцнити свій статус рівноправного учасника міжнародних відносин, нарешті, набути цивілізаційної європейськості і отримати підтримку Заходу на випадок можливого тиску на неї із зовні.

Остаточний вибір тієї чи іншої моделі геополітичної та гео економічної адаптації України є неминучим, але він може бути оптимальним лише при усвідомленні керівництвом країни і українським суспільством тих національних інтересів, задля втілення яких запроваджується ця модель, і при врахуванні балансу втрат і вигід, пов'язаних з добровільним обмеженням свого суверенітету.

Список використаних джерел

1. Барааш Ю.Н., Їжак О.І., Мерніков Г.І. *Європейський нейтралітет і невизначеність України*. – Дніпропетровськ, 2002.
2. *Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці? Матеріали міжнародного «круглого столу» експертів*. – Ужгород, 2002.
3. Білорус О. *Глобалізація і національна стратегія України*. – К., 2001.
4. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. *Еволюція зовнішньої політики України (1991-2006 рр.) // Український історичний журнал*. – 2006. - № 4.
5. Гончаренко І. *Національна безпека України*. – К., 1993.
6. *Громадська політика щодо НАТО в Україні: діємо разом: Матеріали та документи міжнародного семінару*. – К., 2003.
7. Губський Б.В. *Євроатлантична інтеграція України*. – К., 2002.
8. *Демократичні трансформації в процесі підготовки до членства в НАТО. Досвід країн-кандидатів для України. Аналітична доповідь*. – К., 2002.
9. *Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: можливості для України. Аналітичні оцінки*. – Ужгород, 2003.
10. *Зовнішня політика України – 2011: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети*. – К., 2012.
11. *Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991-2003)*. – К., 2004.
12. Інотаї А. *Від асоціативного досвіду до повноправного членства. Динаміка відносин між Центрально-Східної Європою та Європейським Союзом*. – К., 1997.
13. Інтел Дж., Елмен М. *Трансформація та інтеграція: Формування майбутнього Центрально-Східної Європи: Пер. з англ.* – К., 1998.
14. Кузьо Т. *Національна безпека України*. – К., 1994.
15. Кучма Л.Д. *Україна: європейський вибір*. – К., 2003.

16. Литвин В. Україна: Європа чи Євразія? – К., 2004.
17. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич, 2004.
18. Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь. – К., 2011.
19. Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі. – К., 2003.
20. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з Центральноєвропейськими сусідами. – К., 2004.
21. Україна – НАТО: стратегічне партнерство. - Луцьк, 2001.
22. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика в безпеку України: Людина – Суспільство – Держава - Міжнародні структури. – К., 2004.

The problems of the formation of Ukraine's foreign policy and the optimal model of it their national interests in the context of globalization and European integration. Evolution of major geopolitical conflict situation in Ukraine in the contemporary system of international relations and national security strategy and military doctrine in the context of Ukraine's European integration course.

Keywords: Ukraine, national security, military doctrine, foreign policy, integration policy.

Рассматриваются проблемы формирования внешней политики Украины и оптимальной модели реализации ею своих национальных интересов в условиях глобализации и европейской интеграции. Проанализирована эволюция основных геополитических противоречий положения Украины в современной системе международных отношений, а также стратегии национальной безопасности и военной доктрины в контексте реализации Украиной евроинтеграционного курса.

Ключевые слова: Украина, национальная безопасность, военная доктрина, внешняя политика, евроинтеграционный курс.